

1. Advies Stichting tot instandhouding van de Diergaarde van het Koninklijk Zoölogisch Genootschap Natura Artis Magistra

Organisatie

Stichting tot instandhouding van de Diergaarde van het Koninklijk Zoölogisch Genootschap Natura Artis Magistra (opgericht in 1960, hierna: Artis) heeft het beheer over 26 rijksmonumenten in de dierentuin Artis Amsterdam (opgericht in 1838). Dit zijn zowel de dierenverblijven als het Groote Museum, het Aquarium, drie woningen, de Ledenlokalen en objecten in de parkaanleg.

Volgens het kadaster is de gemeente Amsterdam eigenaar van alle rijksmonumenten, waarbij Artis van één rijksmonument het recht van erfpacht heeft en van drie het recht van opstal. Echter, er is een langgevestigde praktijk waarbij Artis zowel door de gemeente Amsterdam als door het Rijk in het kader van subsidieverstrekking steeds als eigenaar of zakelijk gerechtigde van de desbetreffende rijksmonumenten is beschouwd. In haar brief van 22 november 2021 aan de Raad voor Cultuur schrijft de toenmalige minister van OCW Ingrid van Engelshoven Artis als eigenaar te beschouwen in het kader van een aanvraag voor aanwijzing als professionele organisatie voor monumentenbehoud.

Advies

De Raad voor Cultuur (hierna: de raad) adviseert Artis aan te wijzen als professionele organisatie voor monumentenbehoud. Zij voldoet aan de vijf beoordelingscriteria als bedoeld in artikel 31 van de Subsidieregeling instandhouding monumenten (hierna: Sim).

Beoordeling

Samenvatting bevindingen:

Artis deed eerder aanvragen in 2021 (ingetrokken) en 2023. In 2023 constateerde de raad dat Artis sinds de aanvraag uit 2021 verbeteringen had doorgevoerd. In 2023 had Artis statuten waarin de instandhouding van cultureel erfgoed was vastgelegd en Artis toonde voldoende aan dat zij de instandhouding van monumenten had geborgd. Artis toonde echter nog niet aan dat de professionele omgang met rijksmonumenten in de vijf jaar voorafgaand aan de aanvraag al de beschreven praktijk was en bovendien werd de vereiste helft rijksmonumenten in goede staat niet gehaald. Ook ontbrak bij de aanvraag een meerjarenonderhoudsplan met financiële onderbouwing, waardoor de raad niet kon vaststellen of de onderhoudskosten naar de toekomst toe waren geborgd.

Uit de voorliggende aanvraag blijkt dat Artis de tekortkomingen uit de vorige aanvraag heeft verbeterd en de financiële onderbouwing van de

meerjarenonderhoudsplannen heeft verduidelijkt. De raad beoordeelt de professionele omgang door Artis met haar rijksmonumenten nog steeds positief, met een bepalende rol daarin voor de Jour Fixe. Op basis van de aanvraag en de mondelinge toelichting van Artis op 5 november 2024 kan de raad afleiden dat deze omgang met rijksmonumenten al vijf jaar de gevestigde praktijk is. Tegelijk toont Artis aan dat inmiddels de helft van de rijksmonumenten zich in goede staat bevindt. De raad adviseert positief over de aanvraag van Artis. Voor de extra vermelding dat instandhouding van monumenten een hoofdactiviteit is, toont Artis nog niet aan dat zij hieraan voldoet. Dit blijkt noch uit de aanvraag, noch uit de aanvullende documenten.

Beoordelingscriteria:

De raad heeft de aanvraag van Artis getoetst aan de vijf beoordelingscriteria als bedoeld in artikel 31 van de Sim, overeenkomstig de ‘Werkwijze Raad voor Cultuur inzake advisering POM’ van 25 augustus 2016.

1. Artis heeft aangetoond dat zij een statutaire doelstelling tot instandhouding van cultureel erfgoed heeft.

In de vastgestelde statuten van 17 juli 2023 luidt de doelstelling van Artis:
“De Stichting heeft ten doel:

- a. de instandhouding van de Diergaarde van het Koninklijk Zoölogisch Genootschap Natura Artis Magistra;
  - b. het inspireren en stimuleren van een breed publiek verantwoordelijk met natuur om te gaan, in de breedste zin des woords, en zo bij te dragen aan een leefbare wereld voor toekomstige generaties. Hieronder valt in ieder geval:
    1. het uitvoeren en/of faciliteren van wetenschappelijk onderzoek wat bijdraagt aan het begrip en/of de instandhouding van (bedreigde) diersoorten;
    2. het bieden van educatie op het gebied van natuur en milieu aan bezoekers;
  - c. het structureel beheren en behouden van (rijks)monumenten op het Artis-terrein.”
2. Artis heeft aangetoond dat de kwaliteit van de uitvoering van werkzaamheden aan rijksmonumenten is geborgd.

Om de borging van kwaliteit te kunnen bepalen let de raad op de volgende aspecten:

- a. De beschikking over en organisatie van structurele deskundigheid bij de uitvoering van en de werkzaamheden aan rijksmonumenten.
Artis heeft een directie en een Raad van Toezicht. In de huidige Raad van Toezicht bevinden zich geen personen met erfgoedspecifieke kennis. De raad zou graag zien dat de kennis van zowel gebouwde als groene monumenten

wordt vastgelegd in de competentiematrix van de Raad van Toezicht en dienovereenkomstig te handelen bij de eerstvolgende benoemingen.

Artis heeft in haar aanvraag van 2023 in een organogram aangegeven waar in de organisatie de monumentspecifieke en cultuurhistorische kennis voor de dagelijkse werkzaamheden aan monumenten en restauraties zich bevindt en onderbouwde dit met cv's. Inmiddels is de staf die zich met monumenten bezighoudt uitgebreid met twee medewerkers. Volgens de raad beschikt Artis over voldoende interne kennis om externe deskundigen aan te sturen.

Daarnaast is de erfgoedkennis bij Artis vertegenwoordigd in de Jour Fixe, een multidisciplinair kwaliteitsteam dat sinds 2014 bestaat en is samengesteld uit externe deskundigen op het gebied van erfgoed, architectuur, landschap, industrieel ontwerp en presentatie. De Jour Fixe vergadert zes tot acht keer per jaar en adviseert rechtstreeks de directie van Artis. De Jour Fixe maakt onderdeel uit van het besluitvormingsproces en gemandateerde leden worden als adviseur bij de planontwikkeling en uitvoering betrokken. Zij toetsen niet alleen achteraf, maar zijn ook betrokken bij de kwaliteitsbepaling vooraf.

De raad is positief over de deskundigheid in de Jour Fixe en is overtuigd dat dit team bijdraagt aan de monumentspecifieke deskundigheid binnen Artis. Wel is hij van mening dat, met het oog op de toekomst, de kennis in de Jour Fixe beter moet worden geborgd zodat deze specifieke deskundigheid structureel onderdeel blijft van de organisatie.

Artis heeft de ondernemersvisie en -strategie wat betreft de exploitatie van haar rijksmonumenten in 2020 beschreven in het Masterplan Artis 2030. Hierin is een integrale aanpak opgenomen met ook oog voor het groene erfgoed. Artis presenteert zichzelf daarnaast als een 'Gesamtkunstwerk', met arboretum, botanische tuin, collecties van levende planten en dieren, monumenten en inrichtingselementen. Artis heeft in haar educatie-activiteiten zowel aandacht voor de flora en fauna in het park als ook, hetzij in mindere mate, voor het erfgoed.

Voor behoud en ontwikkeling van de (levende) collecties is een bomenbeleid (2018) ontwikkeld en een plantencollectieplan (2019) opgesteld. Voor de bestrating heeft zij een speciaal handboek (2016). Artis voert momenteel een grote restauratie van het Aquarium uit.

- b. De toepassing van de in de beroepsgroep geldende normen voor werkzaamheden aan rijksmonumenten.

Artis geeft aan dat zij de opdracht voor restauratie- en onderhoudswerkzaamheden aan ERM-gecertificeerde bedrijven geeft, waar zoveel mogelijk wordt samengewerkt met ERM-gecertificeerde onderaannemers.

Met betrekking tot de groene monumenten van Artis deed de raad in 2023 de aanbeveling op te nemen dat wordt gewerkt conform de Uitvoeringsrichtlijn Hovenierswerk historische tuinen en parken. Uit de aanvraag blijkt niet dat Artis inmiddels volgens deze richtlijn werkt.

- c. Planmatig onderhoud aan rijksmonumenten.

Artis heeft een vastgestelde meerjarenonderhoudsplanning (MJOP) voor haar gebouwde monumenten met een horizon van dertig jaar. Dit betreft de reguliere onderhoudskosten.

- d. Verrichten van cultuurhistorisch onderzoek bij restauratiewerkzaamheden.

Artis laat cultuurhistorisch onderzoek verrichten bij restauratiewerkzaamheden. Voor kleuronderzoek, bouwhistorisch onderzoek en cultuurhistorisch onderzoek werkt Artis met een pool van externe deskundigen. Ter onderbouwing zijn rapporten bij de aanvraag gevoegd.

De raad concludeert dat Artis voldoende heeft aangetoond dat de kwaliteit van de uitvoering van werkzaamheden bij rijksmonumenten is geborgd.

3. Artis heeft aangetoond dat de professionele omgang met rijksmonumenten in de vijf jaar voorafgaand aan de aanvraag een structureel en consistent karakter heeft.

Om positief beoordeeld te worden op dit criterium dient het totaalbeeld onder punt 2 positief te zijn en de vier aspecten structureel en consistent.

Artis heeft in 2023 haar statuten vernieuwd waardoor de instandhouding van cultureel erfgoed expliciet een doelstelling is geworden. Uit het essay 'Artis en erfgoed, een vanzelfsprekende core business' uit 2023 en het 'Masterplan 2030' uit 2020 blijkt dat de aandacht voor (de instandhouding van) erfgoed op het Artis-terrein de afgelopen jaren is toegenomen. De afgelopen zeven jaar zijn vele gebouwen op het Artis-terrein gerestaureerd met als grote projecten het Groote Museum en het Aquarium. De resultaten daarvan zijn inmiddels goed zichtbaar. Het Groote Museum staat op de kaart en de restauratie van het Aquarium nadert zijn einde. De organisatiestructuur met de Jour Fixe bestaat sinds 2014, en ook op verschillende onderdelen (bomen, beplanting, bestrating) heeft Artis al langer beleid.

Artis toont voldoende aan dat de professionele omgang met rijksmonumenten in de vijf jaar voorafgaand aan deze aanvraag een structureel en consistent karakter heeft.

De raad constateert dat Artis voldoet aan dit criterium.

4. Artis heeft aangetoond dat zij financieel stabiel is.

Financieel beheer:

Bij de aanvraag bevinden zich de jaarverslagen met jaarrekeningen van 2019 t/m 2023. Zij bevatten de controleverklaringen van de accountant.

Financiële stabiliteit en continuïteit:

Artis heeft een brede financieringsmix. De inkomsten uit entreegelden, lidmaatschappen en evenementen zijn de grootste batenpost. Daarnaast zijn de inkomsten uit bijdragen van particulieren, bedrijven, fondsen en van loterijorganisaties aanzienlijk.

De grootste lastenpost, circa 90 procent, wordt toegeschreven aan het realiseren van de doelstelling van Artis. Dit is niet verder gespecificeerd.

Artis heeft een MJOP voor haar gebouwde monumenten met een horizon van dertig jaar. Dit betreft de reguliere onderhoudskosten en sluit aan bij groot onderhoud in de balans. De financiering voor alle extra werkzaamheden (restauratie, herbestemming, verduurzaming) moet worden gedekt via fondsverwerving. Deze projectmatige kosten heeft Artis in het vizier, maar de raad zou graag zien dat Artis de geschatte financiële impact - gerelateerd aan monumenten - van deze projecten inzichtelijk maakt.

De raad constateert dat de liquiditeit in 2023 gelijk was aan 1,9, de solvabiliteit gelijk was aan 0,3 en het weerstandsvermogen bedroeg 0,6.

Deze kengetallen geven een indicatie van de financiële sterkte van de organisatie. Des te hoger de kengetallen, des te lager het risico dat in de toekomst niet aan betalingsverplichtingen kan worden voldaan (liquiditeit en solvabiliteit) respectievelijk dat activiteiten niet kunnen worden voortgezet bij tegenvallende inkomsten (weerstandsvermogen). Dit risico is relatief laag bij Artis, zeker in verhouding tot haar eigen vermogen.

Naar het oordeel van de raad wordt voldoende aangetoond dat bij Artis sprake is van financiële stabiliteit en continuïteit.

5. Artis heeft aangetoond dat ten minste de helft van het aantal rijksmonumenten waarvan zij eigenaar is, in goede staat is.

Artis heeft een rapport 'Artis Amsterdam Overzicht onderhoudsstatus Rijksmonumenten' door Wevers & Van Luipen ingediend. Hierin is een overzicht opgenomen waaruit blijkt dat zestien van de 26 rijksmonumenten zich in goede staat bevinden. Eén rijksmonument hiervan is gedemonteerd en in een depot opgeslagen.

Ter onderbouwing van de kwalificaties heeft Artis een aantal rapporten van Wevers & Van Luipen bij de aanvraag gevoegd. Elf daarvan zijn recent, de rapporten van de overige vijftien monumenten dateren veelal uit 2018. Wevers en Van Luipen heeft echter aangegeven de gebouwen opnieuw te hebben geïnspecteerd volgens de methode van de Monumentenwacht. De raad gaat uit van waarheidsgetrouwe scores in het overzicht.

Hoofdactiviteit

Indien een aanvrager bij de aanvraag heeft aangetoond dat het in stand houden van monumenten een hoofdactiviteit van de organisatie is, wordt dit vermeld in het aanwijzingsbesluit. Er is sprake van instandhouding van monumenten als een hoofdactiviteit wanneer structureel tenminste 40 procent van de feitelijke werkzaamheden hiermee verband houdt.

Artis heeft het document 'Overzicht investeringen periode 2010-2025' ingediend dat laat zien welke bedragen Artis de afgelopen vijftien jaar aan de instandhouding van haar rijksmonumenten heeft geïnvesteerd. Hiermee, of anderszins, toont Artis nog niet aan dat minstens 40 procent van de feitelijke werkzaamheden, of van haar totale lasten, naar haar rijksmonumenten gaan. Artis splitst bovendien haar lasten niet uit, waardoor dit ook niet uit de jaarstukken valt af te leiden.

In haar aanvraag toont Artis niet aan dat instandhouding van monumenten een hoofdactiviteit is.

Ingediende bescheiden

- Aanvraag ARTIS
- Statuten - Natura Artis Magistra
- Jaarverslag 2020 t/m 2023
- Organisatie ARTIS met betrekking tot haar erfgoed
- Projectmatig Werken in ARTIS
- 18 x cv
- Overzicht investeringen periode 2010-2025
- Financieel overzicht MJOP 2019-2027
- MJOP ARTIS

- ARTIS en Erfgoed - Core business
- Masterplan ARTIS 2030
- De toekomst van ARTIS
- Externe samenwerkingen ARTIS
- Collectiebeleidsplan ARTIS
- Overzichtsrapport onderhoudsstatus rijksmonumenten augustus 2024
- Overzichtsrapport onderhoudsstatus rijksmonumenten november 2024
- Credential restauratie Volharding
- Credential onderhoud Ledenlokalen
- Credential onderhoud Salmhuisjes
- 6 x inspectierapport
- 3 x kleuronderzoek
- 5 x waardestelling